

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Соціально-психологічний факультет
Кафедра менеджменту і адміністрування

Допущено до захисту
зав. кафедри менеджменту
к.е.н., доц. Карпюк О.А

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему: «Конкурентоспроможність продукції та резерви її підвищення»
(на матеріалах ДП ПАТ «Київхліб» Хлібокомбінат №11)»

на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліст
за професійним спрямуванням 7.03060101 «Менеджмент організацій і
адміністрування (за видами економічної діяльності)»

Виконала

студентка 51 групи
напряму підготовки 7.03060101
«Менеджмент організацій і
адміністрування» (за видами
економічної діяльності)»
Семенюк Яна Дмитрівна

Науковий керівник

кандидат економічних наук, доцент
Карпюк Ольга Анатоліївна

Житомир – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОДУКЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА.....	6
1.1. Конкурентоспроможність як основа стратегії маркетингу.....	6
1.2. Показники та оцінка конкурентних можливостей підприємства.....	12
1.3. Чинники та напрями підвищення конкурентоспроможності підприємств в умовах євроінтеграції.....	19
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ РОЗВИТКУ ДП ПАТ «КИЇВХЛІБ» ХЛІБОКОМБІНАТ №11.....	25
2.1. Організаційно-економічна характеристика господарської діяльності ДП ПАТ «Київхліб» «Хлібокомбінат №11».....	25
2.2. Комплексний економічний аналіз господарської діяльності ДП ПАТ «Київхліб» «Хлібокомбінат №11».....	32
2.3. Аналіз конкурентоспроможності продукції ДП ПАТ «Київхліб» «Хлібокомбінат №11».....	41
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОДУКЦІЇ ДП ПАТ «КИЇВХЛІБ» «ХЛІБОКОМБІНАТ №11».....	46
3.1. Впровадження виробництва екструдованих продуктів на ДП ПАТ «Київхліб» «Хлібокомбінат №11».....	46
3.2. Розрахунок експорту екструдованих продуктів в Словаччину та Молдову.....	54
3.3. Оцінка економічної ефективності запропонованих заходів.....	59
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ.....	65
ДОДАТКИ.....	71

ВСТУП

В умовах інтеграції України до загальноєвропейських і світових структур та проникнення на вітчизняний ринок потужних іноземних транснаціональних корпорацій загострюються питання щодо формування вітчизняними підприємствами конкурентних переваг і, на цій основі, досягнення ними перемоги у конкурентній боротьбі. Актуальність проблеми підвищення конкурентоспроможності продукції на ринку має в сучасному світі універсальний характер, вона нагальна як для української економіки в цілому, так і для усіх суб'єктів господарювання.

Низький рівень конкурентоспроможності продукції українських підприємств є однією з головних причин кризових явищ, що спостерігаються нині в економіці. Ця проблема є особливо актуальною для підприємств нині, коли нині зросла роль конкурентоспроможності підприємств як основного критерію, що забезпечує ефективність виробництва та сприяє швидкому інтегруванню України до ЄС.

Проблема підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції в умовах подальшого розвитку економіки пов'язана, насамперед, з розробкою системи управління конкурентоспроможністю. Завоювання й утримання конкурентних переваг - ключові фактори успіху підприємства в конкурентній боротьбі. Особливої гостроти ця проблема досягає в умовах посилення інтенсивності конкуренції на окремих ринках, де від виробників продукції потрібно постійно відслідковувати зміни попиту, вартості сировинних ресурсів, а питання рентабельності активів прямо залежить від ступеня використання новітніх підходів у сфері стратегічного маркетингу.

Актуальність теми роботи зумовлюється необхідністю дослідження конкурентоспроможності продукції з метою удосконалення ефективності системи управління нею, оскільки ефективна система управління конкурентоспроможністю допомагає фірмам завойовувати і утримувати

конкурентні переваги на ринку, збільшувати свої продажі та максимізувати прибуток за допомогою різних способів і методів.

Формування конкурентних відносин сприяє створенню розвинутого, цивілізованого ринку, що включає сферу виробництва й товарообміну. Завдяки активному інтересу до проблем підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, що виник внаслідок розвитку ринкових відносин, з'явилася велика кількість розробок, спрямованих на вирішення цієї проблеми.

Питанням розробки методології управління конкурентним перевагами різних об'єктів присвячені роботи як закордонних вчених-економістів — Ф. Котлера, М.Портера, А.А. Томпсона, І. Ансоффа, Г. Асселя, так і вітчизняних дослідників — В.І. Герасимчука, І.Л. Решетникової, Е.М. Азаряна, А.Є. Воронкової, Ю.Ф. Ярошенка. Безпосередньо проблемі аналізу конкуренції в галузі присвятили свої праці такі російські вчені, як Г.Л. Азоев, А.П. Градов, Н.К. Мойсеева, Н.Е. Симеонова, Р.А. Фатхутдінов, А.Д. Юданов, Е.П. Пешкова, Е.П. Голубков, А.Н. Романов, А.А. Бревнов, Г.Л. Багієв та ін.

Проте слід зазначити, що питання теорії і практики щодо конкурентоспроможності підприємств в Україні та зарубіжних країнах ще недостатньо вивчені й вимагають поглибленого дослідження.

Інформаційною базою є законодавчі акти, монографічні дослідження, періодична економічна література, узагальнення, отримані під час проходження практики.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- розглянути понятійний апарат конкурентоспроможності продукції підприємства;
- визначити основні показники та оцінити конкурентні можливості підприємства;
- розглянути чинники та напрями підвищення конкурентоспроможності підприємств в умовах євроінтеграції;

- дати організаційно-економічну характеристику ДП ПАТ «Київхліб» «Хлібокомбінат №11»;
- здійснити фінансовий аналіз підприємства;
- проаналізувати конкурентоспроможності продукції на базі діяльності ДП ПАТ «Київхліб» «Хлібокомбінат №11»;
- дати рекомендації щодо удосконалення конкурентоспроможності продукції ДП ПАТ «Київхліб» «Хлібокомбінат №11».

В основу наукового дослідження покладено загальнонаукові методи пізнання: системності діалектики й історизму – при визначенні концептуальних основ конкурентоспроможності продукції, її факторів і критеріїв; системного підходу, аналогії й порівняльного аналізу – групування і класифікації, принципи інституціоналізму - при дослідженні макроекономічних чинників зростання рівня конкурентоспроможності; аналізу і синтезу – у процесі дослідження інноваційної діяльності підприємств.

Практична значущість одержаних результатів полягає в тому, що практичні рекомендації, запропоновані в роботі, можуть бути використані на підприємстві при удосконаленні конкурентоспроможності продукції підприємства.

Метою дипломної роботи є розробка рекомендацій щодо підвищення конкурентоспроможності продукції ДП ПАТ «Київхліб» «Хлібокомбінат №11».

Об'єктом дослідження є ДП ПАТ «Київхліб» «Хлібокомбінат №11».

Предмет дослідження - теоретико-методичні та практичні засади щодо підвищення рівня конкурентоспроможності продукції ДП ПАТ «Київхліб» «Хлібокомбінат №11».

Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та пропозицій, списку використаних літературних джерел, додатків.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У дипломній роботі досліджено комплекс питань теоретичного і практичного характеру, які пов'язані з проблемою удосконалення маркетингової діяльності досліджуваного підприємства. Проведене дослідження дало підстави зробити такі висновки і пропозиції.

1. Конкурентоспроможність товару в ринковій економіці є вирішальним фактором комерційного успіху товару. Це багатоаспектне поняття яке означає відповідність товару умовам ринку, конкретним потребам споживачів не тільки по своїм якісним, технологічним, економічним та естетичним параметрам але й по комерційним та іншим умовам його реалізації.

2. В економічній літературі існує багато методів та прийомів аналізу конкурентних переваг підприємства – моделі Бостонської консультативної групи, метод «ланцюжка цінності» Портера, методи PIMS, LOTS, GAP, «Мак-Кінзі», SWOT-аналіз та ін.

3. Україна з кожним роком все більше залучається до членства в ЄС, але проблемою євроінтеграції є те що, конкурентоспроможність вітчизняних товарів на світових ринках викликає певні сумніви, оскільки якість вітчизняних товарів за більшістю не відповідає європейським стандартам. У більшості вітчизняних підприємств відсутній досвід ринкової боротьби, наявна неврегульованість вітчизняного законодавства, розбалансованість господарських зв'язків тощо.

4. ДП ПАТ «Київхліб» «Хлібокомбінат №11» розміщений на лівому березі Дніпра в місті Києві. Місія підприємства – забезпечити хлібобулочними та кондитерськими виробами з найвищою якістю Лівобережжя столиці. Підприємство збудоване за типовим проектом, його потужність – 65 т пшеничних сортів хлібобулочних виробів на добу. Продукцію неодноразово було представлено на виставках і міжнародних ярмарках у Лейпцигу, Монреалі, Загребі.

5. На основі аналізу фінансово-господарського стану можна зробити висновок, що протягом 2013-2015рр. фінансовий стан підприємства погіршився, на це вказує нестійка динаміка оціночних показників ділової активності, неплатоспроможність та неліквідність підприємства. Але простежуються і позитивні тенденції: зростання продуктивності праці на підприємстві на 41,8% у 2015 р. по зрівнянню з 2013.; відсутність прострочених зобов'язань; збільшення оборотних активів на 23695,5 тис. грн. або 54% у 2015 р. у порівнянні з 2013 р., що свідчить про стрімкий розвиток виробництва. Підприємство протягом аналізованого періоду стабільно отримувало прибуток, тобто було рентабельним, хоча значення показників не досить високі. Це можна пояснити жорстким конкурентним середовищем та ціновою політикою підприємства. Також для збільшення рентабельності слід здійснювати реорганізацію виробництва та впроваджувати сучаснішу техніку.

6. Продукція ПАТ «Київхліб» на ринку хлібобулочних виробів міста Києва займає приблизно 90%, а решта 10% припадає на приватні підприємства та інші підприємства, що не входять до ПАТ «Київхліб». Тобто ПАТ «Київхліб» є монополістом на ринку хлібобулочних виробів міста Києва. Зміна економічних умов змушують компанію переглядати ціни на вироблений продукт. Прямим наслідком економічної неспроможності є відсутність коштів у модернізацію виробничого процесу. Технологічно це дуже застаріле обладнання, у якому щодня виробляються тонни хліба, загрожує перебоями з продуктом «номер один» для киян. На 10 березня 2015 року середньодобова випічка хліба в місті Києві склала 777 тонн. 2015 р. найбільший виробник хліба та хлібобулочних виробів компанія «Київхліб» закінчила зі збитком 16,626 млн. грн.

7. Згідно із запропонованим нами проектом на Хлібокомбінаті №11 планується виробництво хлібців під торговою маркою «Good day» за екструзійною технологією та рецептурою новорозробленими технологами

заводу. Основні переваги екструзійної технології – в гнучкості технологічних схем, високій продуктивності, низькій собівартості продукції.

8. Отже, ДП ПАТ «Київхліб» Хлібокомбінат №11 співпрацюватиме зі своїми діловими партнерами із Словаччини та Молдови на умові DAF. В результаті експорту партії (80000) очікується отримати прибуток в розмірі 39203,71грн.

9. У проектному році порівняно із 2016 роком значно збільшаться такі показники зовнішньоекономічної діяльності підприємства: виручка від реалізації експорту, контрактна вартість експортованих товарів, витрати на виробництво експортованої продукції, накладні витрати при експорті, прибуток від експорту, чистий прибуток від експорту, ефект експорту, ефективність експорту, що пов'язано із розширенням зовнішньоекономічної діяльності підприємства у проектному році.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Антимонопольний комітет України.: Закон України № 3659-ХІІ від 26 листопада 1993 року // Відомості Верховної Ради України. - 1993. - № 50. - Ст. 472.
2. Про захист прав споживачів.: Закон України № 1023-ХІІ від 12.05.1991 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. - № 30, - ст. 379.
3. Про захист від недобросовісної конкуренції.: Закон України № N 237/96-ВР від 7 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 36. - Ст. 164.
4. Конституція України : [зі змін. та допов., внесеними Законом України від 1 лют. 2011 р. № 2952-VІ]. – Харків : Фактор, 2011. – 118 с.
5. Близнюк С. В. Маркетинг в Україні: проблеми становлення та розвитку: [підручник] / С. В. Близнюк. – К.: ІВЦ «Політехніка», 2014. – 400 с.
6. Бойчик І. М. Економіка підприємства: [навчальний посібник] / І. М. Бойчик. – К.: Атіка, 2010. – 528 с.
7. Большаков А.С. Менеджмент: [учебное пособие] / А.С. Большаков – СПб: Издательство «Питер», 2012. – 160 с.
8. Бурков В.Н. Введение в теорию управления организационными системами: [ученик] / В.Н. Бурков, Н.А. Коргин, Д.А. Новиков. – М.: Либроком, 2009. – 264 с.
9. Бухгалтерський фінансовий облік: [підручник]. / Ф. Ф. Бутинець, А. М. Герасимович; За ред. Ф. Ф. Бутиця. – 7-е вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП «Рута», 2014. – 832с.
10. Вітвицький Я. С. Економіка підприємства: [Текст] / Я. С. Вітвицький – Львів : «Інтелект-Захід», 2010. – 296 с.
11. Віткін Л. М. Усунення технічних бар'єрів у торгівлі товарами та послугами. Гармонізація процедур сертифікації та стандартизації в Україні та ЄС [монографія] / Л. М. Віткін // Європейська інтеграція та Україна. – К.: Макрос, 2012. – С.179-198.

12. Гаркуша С.А. Аналіз показників рентабельності підприємства як складова оцінки фінансового стану / С.А. Гаркуша // Економічні науки. – 2010. – №7. – С. 27-35.
13. Грабовецький Б. Є. Економічний аналіз: [навчальний посібник] / Б. Є. Грабовецький. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256с.
14. Гриневская А. Д. От товара к людям : [изучение клиентского опыта IT-технологии помогли сети Watsons увеличить продажи и нарастить долю рынка] / А.Д. Гриневская // Forbes. – 2014. – № 10 (44) октябрь. – С. 34-36.
15. Данилишин Б.М. Ціна євроінтеграції [текст] / Б.М. Данилишин – Стратегічна панорама. – №2. – 2015. – 24с.
16. Дежкина И. Оценка эффективности организационных структур управления / И. Дежкина, Г. Поташева // Проблемы теории и практики управления. – 2010. – №5. – С. 80–86.
17. Долинская М. Г. Маркетинг и конкурентоспособность промышленной продукции / М. Г. Долинская, И. А. Соловьев. – М. : Изд-во стандартов, 2009. – 128 с.
18. Джон Фахи, Алан Смит. Стратегический маркетинг и ресурсный подход к фирме // Маркетинг и реклама. – 2010. – май-июнь. – с. 36
19. Дубровин, И. А. Поведение потребителей : [учеб. пособие] / И. А. Дубровин. – М. : Дашков и К, 2012. – 312 с.
20. Дурович А. П. Маркетинг в предпринимательской деятельности: [учебное пособие] / А. П. Дурович. – Мн.: НПЖ «Финансы, учёт. Аудит», 2011. – 464 с.
21. Егоров И.В. Управление товарными системами [учебное пособие] / И.В. Егоров – М.: Маркетинг, 2013. – 644 с.
22. Економіка підприємства: [навч.-метод. комплекс] / [А.С. Головачов і ін.]; за ред. В.І. Кудашова. – Мн.: Вид-во МГУ, 2011. – 340 с.

23. Економіка підприємства: [підручник] / [Швиданенко Г.О., Васильков В.Г., Гончарова Н.П. та ін.]; за заг. ред. Г.О. Швиданенко. — К.: КНЕУ, 2009. — 598 с.
24. Єрмоленко М.М. Менеджмент: [навч. посіб.] / М.М. Єрмоленко — К.: Національна академія управління, 2010. — 565 с.
25. Заєць М.А. Критерії підвищення конкурентоспроможності товару промислового підприємства / М.А. Заєць, М.В. Руванова // Труды Одесского политехнического университета. — 2009. — №1. — С. 81-86.
26. Зайцева Л. О. Якість продукції - необхідна передумова конкурентоспроможності підприємства / Л. О. Зайцева // Актуальні проблеми економіки. — 2015. — № 9 (159). — С. 196-200.
27. Захожай В.Б. Статистика якості: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / В. Б. Захожай, А. Ю. Чорний. — К.: МАУП, 2009. — 576 с.
28. Зимен С., Бротт А. Бархатная революция в рекламе: [текст] / С. Зимен, А.Бротт. — М.: Издательство Эксмо, 2006. — 71с.
29. Зотова Є.В. Економічна сутність конкурентоспроможності підприємства/ Є.В. Зотова // Формування ринкових відносин в Україні. — 2010. — №4. — С. 35-37.
30. Иванова Т.Ю. Теория организации [учебное пособие] / Т.Ю. Иванова, Т.Ю. Приходько — М.: ИНФРА-М, 2010. — 273 с.
31. Иванов Ю.Б. Конкурентоспособность предприятия: оценка, диагностика, стратегия: [Монография] / Ю.Б. Иванов. — Х.: Изд. ХНЭУ, 2010. — 256 с.
32. Йохна М. А. Менеджмент : підручник / М. А. Йохна, В. В. Стадник. — К.: Академвидав, 2010. — 472 с.
33. Карпенко Е.М. Менеджмент качества: [учебное пособие для студентов специальности “Менеджмент” учреждений, обеспечивающих получение высшего образования] / Е.М. Карпенко, С.Ю. Комков. — Минск : ИВЦ Минфина, 2009. — 208 с.

34. Кіндзерський Ю. І. Проблеми національної конкурентоспроможності та пріоритети конкурентної політики в Україні / Ю.І. Кіндзерський, Г.В. Паламарчук // Економіка України. – 2009, № 8. – С. 19-29.
35. Ламоткин С.А. Управление качеством товарной продукции: [учеб. пособ.] / С.А. Ламоткин, Н.М. Несмелов. – Мн.: БГЭУ, 2011. – 144с.
36. Лифиц И.М. Конкурентоспособность товаров и услуг: [учеб. пособ.] / И.М. Лифиц – [2-е изд., перераб. и доп.] – М.: Высшее образование; Юрайт-Издат, 2011. – 460 с.
37. Мартиненко М.М. Основы менеджменту [підручник] / М.М. Мартиненко – К.: Каравела, 2012. – 496 с.
38. Мельник М.В. Анализ и оценка систем управления на предприятиях / М.В. Мельник. – М.: Финансы и статистика, 2010. – 136 с.
39. Моргулець О. Б. Менеджмент у сфері послуг [навч. посібник] / О. Б. Моргулець. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 384 с.
40. Мягкова О.В. Формування ринкових відносин / Мягкова О.В / Вісник. – 2008. - №12. - С.141-145.
41. Немогай Н.В. Управление качеством: [учебник] / Н.В. Немогай, Н.В. Бонцевич, В.В. Садовский – Гомель: Центр исследования институтов рынка, 2010. – 361 с.
42. Огвоздин В.Ю. Управление качеством: Основы теории и практики: [учебное пособие] / В.Ю. Огвоздин – [5-е изд., перераб. и доп.] – М.: “Дело и Сервис”, 2009. – 288 с.
43. Панде П. Что такое «Шесть сигм»? Революционный метод управления качеством: [пер. с англ.] / П. Панде, Л. Холп – М.: Альпина Бизнес Букс, 2013. – 158 с.
44. Піддубна Л.І. Конкурентоспроможність економічних систем: теорія, механізм регулювання та управління: [Монографія] / Л.І. Піддубна. – Х.: ВД “ІНЖЕК”, 2007. – 368 с.

45. Портер М. Международная конкуренция: конкурентные преимущества стран: Пер. с англ. / Под ред. В.Д. Щетинина. – М.: Международные отношения, 2008. – 896 с.
46. Покропивний С. Ф. Економіка підприємства: [підручник] / С. Ф. Покропивний. – К.: КНЕУ, 2009. – 457 с.
47. Пономаренко В.С. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства: [підручник] / В.С. Пономаренко, Л.І. Піддубна. – Х.: ВД «Інжек», 2008. – 328 с.
48. Райс Эл. Маркетинговые войны : [учебник] / Э. Райс; Пер. с англ. С. Жильцова. - СПб. : «Питер», 2010. - 256 с.
49. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: [учебное пособие] / Г.В. Савицкая. – [7-е изд., испр.] – Мн.: Новое знание, 2009. – 704 с.
50. Сіднева Ж.К. Актуальні питання створення систем управління якістю на підприємствах / Ж.К. Сіднева // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – №10. – С.108-111.
51. Спіріна М.В. Стратегія управління конкурентоспроможністю підприємства [монографія] / М.В. Спіріна // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – №8. – С. 176-182.
52. Сыцко В.Е. Управление качеством: [учеб.-метод. пособие] / под общ. ред. В.Е Сыцко. – Минск: Высш. шк., 2008. – 192 с.
53. Трещов М.М. Методи оцінювання конкурентоспроможності продукції / М.М. Трещов // Економічний простір. – 2009. – №23. – С. 118-126.
54. Управління конкурентоспроможністю підприємства: [навч. посібник] / [Клименко С. М., Омеляненко Т. В., Барабась Д. О., Дуброва О. С., Вакуленко А. В.] – [2-ге вид-во, без змін] – К.: КНЕУ, 2009. – 520 с.
55. Царенко О.В. Генезис концепції і методів управління конкурентоспроможністю підприємств / О.В. Царенко // Економіка і держава. – 2009. - №8. – С. 53-56.

- 56.Цимбалюк С.О. Конкурентоспроможність управлінського персоналу підприємств: методологія і методика оцінювання / Цимбалюк С.О. / Вісник. – 2000. С. - 235.
- 57.Чайникова Л.Н. Конкурентоспособность предприятия: [учеб. пособие] / Л.Н. Чайникова, В.Н. Чайников. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2009. – 192 с.
- 58.Череп А. В. Проблеми планування витрат на збут продукції: [текст] / А. В. Череп // Економіка. Фінанси. Право. – 2008. – №8 – С. 17–20.
- 59.Шаповал М.І. Менеджмент якості: [підручник] / М.І. Шаповал. – К.: «Знання», 2010. – 471 с.
- 60.Шваб Л.І. Економіка підприємства: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Л.І. Шваб. – [3-є вид.] – К.: Каравела, 2009. – 584 с.
- 61.Шевченко Л.С. Конкурентное управление: [учеб. пособ.] / Л.С. Шевченко. – Х.: Эспада, 2010. – 520 с.
- 62.Шлійко А.В. Економіка підприємства: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / А.В. Шлійко. – [3-є вид.] – К.: Каравела, 2009. – 584 с.
- 63.Экономическая эффективность и конкурентоспособность: [учебное пособие] / [Д.Ю. Муромцев, Ю.Л. Муромцев, В.М. Тютюнник, О.А. Белоусов]. - Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2009. – 96 с.
- 64.Виробництва хліба по Україні [електронний ресурс] / Держ. служба статистики України.- Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
- 65.Офіційний сайт ДП ПАТ «Київхліб» «Хлібокомбінат №11»: [електронний ресурс]: Режим доступу: <http://11.kyivkhlhb.ua/>